

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

На правах рукопису

ПЛЕЦЬКА ОЛЕНА ОЛЕГІВНА

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ЕМПАТІЇ НА
ПРОФЕСІЙНИЙ ВИБІР НА ЮНАЦЬКОМУ ЕТАПІ ОНТОГЕНЕЗУ**

Спеціальність 053 Психологія
Освітньо-професійна програма Психологія
Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»

Науковий керівник:
доктор психологічних наук, професор
Гошовський Ярослав Олександрович

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № 6

засідання кафедри педагогічної та вікової психології
від 5 червня 2024р.

Завідувач кафедри

() проф. Гошовський Я.О.

ЛУЦЬК-2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ЕМПАТІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ ДУМЦІ	
1.1. Феномен емпатії у сучасних науково-психологічних дослідженнях	7
1.2. Специфіка становлення емпатії в концептуальному доробку зарубіжних учених.....	15
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМПАТІЇ У СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ ТА СТАРШОКЛАСНИКІВ	
2.1. Організація і методики проведення емпіричного дослідження.....	25
2.2. Аналіз отриманих емпіричних показників : кількісна обробка та якісна інтерпретація.....	30
ВИСНОВКИ.....	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	45

ВСТУП

Актуальність дослідження. На етапі підлітковості та в юності окремого дуже актуального значення в життєіснуванні особистості набуває міжособистісна комунікація, зокрема загострена потреба в налагодженні дружніх взаємин. Це зумовлено насамперед тим, що в такому віці актуалізується намагання якомога повніше зрозуміти і прийнятне прийняти інших людей (друзів, однолітків, близьких, рідних та ін.).

Серед багатьох намірів та настановлень окремої ваги набуває якраз інтимно-особистісний характер спілкування з мікро- і макросоціумом. Однолітки, значущі інші дорослі постають бажаними реципієнтами, спілкування з якими засвідує їхню референтність. Бути частиною спільноти, відчувати дружню підтримку інших породжує закономірне бажання стати емпатійним, тобто вміти співчувати і співпереживати іншим.

Зазвичай у переважній більшості досліджень емпатія трактується як важливою необхідною умовою повномірної, успішної та якісної реалізації складних процесів і ситуацій упродовж забезпечення оптимальної та рольової міжособистісної взаємодії. Вважається, що таємниця результативних і успішних взаємостосунків між різними за поглядами, расою, національністю людьми полягає якраз в інтенсивному задіянні феномену емпатії, який відіграє конструктивну й загалом позитивну функцію налагодження контактів.

Численні результати досліджень М. Алексеевої, І. Беха, Л. Виговської, О. Саннікової та інших вітчизняних психологів стверджують дуже високе значення емпатійності людини для її духовно-морального становлення, зокрема на етапі навчання, коли сучасна учнівська молодь активно потребує адаптації насамперед у контексті забезпечення особистісної самореалізації.

У науково-психологічній традиції емпатія, емпатійність, емпатійне співчуття і співпереживання, емпатійна симпатія тощо трактуються як невідемні компоненти соціального буття молодшої людини. Численні наукові теорії, концепції, психологічні школи, напрямки і течії по-різному лумачать сутнісне

наповнення емпатії, яка відіграє досить часто ключову роль у вирішенні проблем, пов'язаних із теоретико-емпіричним вивченням особливостей міжособистісного спілкування, генеративного поступу й розвитку людини, її інтерактивну спрямованість і наполегливість у різних видах життєдіяльності.

В основі емпатії лежить співпереживання, співчутливість, які вважаються стрижневими утвореннями емпатійності та істотним чинником морального й духовного розвою людини.

Емпатія особистості закономірно вважається діяльнісним, ефективним і результативним комунікативним засобом, зокрема як для широкого взаєморозуміння з іншими, так і для відкриття та самопізнання свого внутрішнього психосвіту, а також справжнього сенсу моральних цінностей, норм, відносин тощо.

Слід зазначити, що емпатія активно культивує та сприяє різнобічному формуванню просоціально-гуманних взаємин у соціумі. Вона культивує дух гуманних стосунків, добра, взаємоповаги, довіри, допомагальної та водночас альтруїстичної поведінки людини.

Завдяки емпатійному спілкуванню, чутливому співчуттю феномен емпатії постає спонукально-мотиванійним чинником і посередником і в налагодженні партнерства, співпраці, свідомої допомагаючої поведінки й діяльності.

Сутність емпатійного співпереживання вважається чітким і переконливим доказом і засобом зниження, обмеження та нейтралізації міжособистісної агресії та власної внутрішньої агресивності людини.

По суті, слід констатувати, що якраз емпатія є однією із найнеобхідніших підстав та умов різнопланового соціального й індивідуального розвитку особистості.

Окремого наукового статусу набуває ця проблематика на підлітковому і юнацькому періодах онтогенезу, зокрема особливо знакової та загостреною постає нагальність потреби у побудові дружніх стосунків. Якраз вони виражають бажання і прагнення молоді людини до повномірною усвідомлення і саморозуміння, до самоприйняття та прийняття іншого.

Емпатійність чітко визначає приватний інтимно-особистісний характер спілкування із самим собою, друзями й однолітками. Вона постає мірилом справжності і щирості взаємин із дорослими.

Зазвичай емпатія у переважній більшості наукових досліджень трактується як нагальна умова, що необхідна для вибудови якісно успішного спілкування, як запорука того, що здійснення різних ситуацій і аспектів процесу міжособистісної взаємодії відбудеться результативно, правильно і щиро.

Успішні міжособистісні взаємовідносини між різними людьми істотним чином залежать від рівня та вміння використовувати механізми емпатії, особливо в її конструктивному, гуманістичному, комунікативно позитивному сенсі.

Тема дослідження має беззаперечну актуальність, однак недостатня розробленість та вивченість розвитку емпатії в сучасних підлітків сприяли необхідності проведення додаткових теоретико-емпіричних студій.

Об'єкт дослідження – взаємозв'язок емпатії з професійним вибором.

Предмет дослідження - психологічні особливості впливу емпатії на специфіку становлення особистості на етапі підліткового-юнацького онтогенезу.

Мета дослідження зводиться до встановлення специфіки емпатійності в онто- і соціогенетичному становленні особистості.

Нами було виокремлено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити різнобічний аналітичний огляд джерелознавчої бази з окресленої проблематики.
2. Констатувати специфіку впливу емпатії на становлення особистості в онтогенетичному поступі.
3. Емпірично дослідити особливості статево-вікового розвитку емпатії на підлітков-юнацькому етапі становлення.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали різноманітні теоретично-концептуальні погляди вчених-психологів щодо розвитку особистості та її емпатії (М. Алексєєва, І. Бех, Л. Виговська, Г. Костюк, С. Максименко та ін.)

Методи дослідження. Нами було задіяно пакет методів дослідження, зокрема:

- аналіз та систематизація науково-психологічних теоретичних підходів;
- методи збирання, отримання й аналізу емпіричних даних, зокрема бесіда, спостереження, тестування;
- методи математично-статистичної обробки даних.

Безпосереднє наповнення методичного інструментарію було таке :

методика «Решітки когнітивної диференційованості» (Дж. Бодден).

методика „Незавершені речення” (С.Б. Борисенко) (з акцентуванням тематики емпатії та емпатійності).

Емпіричне дослідження проводилось безпосередньо на базі Луцького ліцею №9 Луцької міської ради. Геторгенна вибірка налічувала репрезентативну кількість досліджуваних (n=86 осіб).

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні та розширенні науково-психологічних уявлень про особливості емпатії людини.

Практичне значення дослідження зумовлено тим, що його можуть використовувати психологи, вчителі, батьки для розвитку емпатії у старшому шкільному віці,

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ЕМПАТІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ ДУМЦІ

1.1. Феномен емпатії у сучасних науково-психологічних дослідженнях

Феноменологічна суть емпатії досить результативно презентована у сучасних науково-психологічних дослідженнях українських дослідників, які працюють у цій сфері.

Спроможність вникати у сутність людини, проникати в психічний світ іншої особистості, співчувати їй, співпереживати з нею споконвіку була важливою гуманістичною ознакою кожної цивілізованої людської спільноти.

Вміння розуміти людину, приймати її відчуття, почуття і ставлення, зважати на її проблеми називаються емпатійним потенціалом людини.

Емпатії притаманні такі синоніми як співчуття, співучасть, співпереживання, співрозуміння, спроможність стати на місце іншої особи та ціла низка інших прогуманних конструктів.

Зазвичай нагальне коло проблем, пов'язаних і зумовлених з емпатією, біли цікавим і плідним предметом багатьох досліджень у галузі філософії, соціології, етики, педагогіки, естетики і психології. По суті, всі науки людинознавчого циклу присвячені певною мірою вивченню людини та її емпатійних здатностей.

Емпатією позначають насамперед різнобічне й цілісне співчуття і співпереживання, переймання проблемами іншої людини з метою альтруїстичної допомоги.

У психологічній науці емпатія трактується як синтез широкого кола спорідених понять, зокрема емпатійне співчуття і співпереживання, емпатійне співрозуміння, власне глибока і гуманно зорієнтована емпатія, емпатійна симпатія тощо.

Емпатія вивчається широким колом різних психологічних теорій, концепцій, напрямків, шкіл.

Емпатійне співпереживання традиційно розглядають як деякий особливий і складний психічний акт, завдяки якому в ньому відображається афективність і своєрідно проектується певний психоемоційний стан особистості, яка різномірно сприймає (і приймає) деякий предмет, а також переживає під час цього якісь позитивні, гуманні, просоціальні або негативні, відразливі естетично ціннісні переживання.

Емпатія зараховується до афективного балансу людини як одне із найважливіших та найпотужніших переживань.

Безперечно, адаптаційною умовою усвідомлення та розуміння справжнього призначення та культурно-історичної місії пересічної особистості є налагодження емпатійних взаємин.

Бути в соціумі, приймати його реальності може в першу чергу цивілізована людина, яка спроможна до співпереживання та співчуття проблемам і болям іншої людини.

Емпатія містить психофізіологічну складову, адже її природною властивістю є співчуття на рівні первинних потягів, інстинктів до людей, тварин, інших живих предметів, явищ і подій.

Усе це фіксується на рівні певних психофізіологічних реакцій, адже емпатійність є спільною з первинними емоційними психостанами людини як унікальної біосоціальної істоти.

Емпатійність людини корелює з її вираженою перцептивною пластичністю, сприйманням і розумінням людини людиною, гуманними взаємовідносинами.

Як пише Алпатова О.В., регулятивна функції емпатійності вчителя упродовж їхніх взаємин з молодшими школярами відіграє особливе значення, оскільки співчутливість педагога, його уважність, доброта та інші риси емпатійності виступають сворідним заміником материнської любові.

Емпатійність позначається як невідємний елемент у психоструктурі вчителя, як компонент, що є дуже знаковим і значущим у його професіограмі, адже постає своєрідним виміром вміння любити дітей та відчувати їхню сутність [1].

Журавльова Л.П. констатує розгалужену систему емпатійних ставлень людини, подає авторську класифікацію всіх типів і видів та загалом аналізує широкий спектр проблем, спричинених відсутністю в людини емпатії та інших прогуманних намірів і ставлень.

Встановлено, що емпатія посідає одне з основних місць у психоструктурі людини, робить світ її спілкування партнерським і комунікативно відкритим.

Співчуття і співпереживання як основні атрибути емпатії допомагають особистості виокремитися з жорстокого біологічного світу агресивності, тривожності, фрустрованості й набути гуманних соціально-цивілізаційних компетентностей [3; 4; 5].

Василишина Т.В. констатує, що емпатійні здібності педагогів є беззаперечно значущими. адже сприяють добру і гуманізму у взаєминах, культивують атмосферу любові й гуманності. сприяють розвиткові дітей як у навчанні, так і у виховних досягненнях і здобутках у класі та поза шкільним докільям [2].

У потужній та резонансній монографії Журавльова Л.П. «Психологія емпатії» зібрано цілу низку концептуальних вітчизняних і зарубіжних підходів щодо цього полісемантичного і вкрай важливого для життєдіяльності людини у соціумі явища.

Здійснено розлоге теоретичне осмислення феномену емпатії людини. проведено детальне експериментальне вивчення різних специфічних варіантів розвитку і прояву емпатії в різновікових та різно статусних вибірках досліджуваних : від шкільного й студентського віку і до літнього віку [5].

Також Журавльова Л. П. і Лучків В.З. здійснили багатовекторне теоретико-емпіричне дослідження основних асертивних стратегій і тактик типової поведінки людини, яка перебуває в умовах відновлювально-рекреаційного докілья. Розкрито вагоме значення емпатійних налаштувань і взаємин особистості у колі спілкування як на сімейному рівні, так і інших групових просторах і площинах ділової, професійної соціально спрямованої комунікації [6].

На думку Когана І.М., якраз емпатія постає одним із найзасвоюваніших феноменів у дітей, які лише вступили до школи. В освітньому закладі початкової школи відбувається активне формування та усвідомлення емпатійності інших людей, насамперед вчителів. Висвітлено цікаві деталі й особливості різнобічного розвитку дітей молодшого шкільного віку в емпатійному дискурсі, тобто здійснено наголос на плеканні та культивуванні емпатійних моделей поведінки як з однолітками й дорослими, так із тваринами та біодовкіллям [7].

Згідно з твердженнями Максимець С.М., потрібно звертати особливу увагу на істотний вплив особистісної емпатійності на позитивну й гармонійну соціальну адаптацію студентів - майбутніх учителів. Досліджено специфіку прояву емпатії на рівні міжособистісних стосунків студентів, проведено статеві-вікові порівняльно-аналітичні зрізи проблеми, враховано особливості навчання на певному факультеті, а також рівень мотивованості й емпатійної налаштованості на практичну складову самореалізації в площинах майбутнього фаху [8].

Рябовол Т. А. теж акцентує увагу на тому, що емпатія відіграє дуже важливу роль у складному процесі багатовекторної соціальної адаптації сучасної людини. Вміти пристосуватися в партнерському і гармонійному середовищі значно легше й результативніше за умови залучення власної емпатійності, адже різні механізми соціальної перцепції налагоджують цей процес. Безперечно, одним із найчастіше застосованих механізмів постає емпатія – механізм добра, співчутливості, співпереживання та «поділу» людського горя й печалі [15].

Про специфічність розвитку феномену емпатії в дітей, які долають типові й водночас унікальні проблеми перехідного підліткового віку, пише Кротенко В.І., аналізуючи причинно-наслідкову базу наявності/відсутності різнорівневої емпатії.

Констатовано значущість культивування емпатійних поведінкових тактик і стратегій для підлітків, адже якраз спілкування як провідний вид їхньої діяльності нагально потребує цього.

Долати найрізноманітніші комунікативні перепони, нейтралізувати підліткову агресивність, конфліктність, загальну кризовість та вирішувати інші проблеми можна завдяки емпатії. На думку дослідниці, емпатія постає

визначальною основою і складовою рисою якісного, прогресивного й гуманістичного розвитку нашого складного суспільства [9].

Кротенко В.І. також здійснила аналітичний огляд проблеми розвитку емпатії та емпатійності людини загалом у сучасній науково-психологічній літературі. Наведено цілу низку різноманітних наукових даних і фактів про особливості перебігу формування емпатії в людей різного віку, виокремлено базові тенденції різних психологічних теорій в трактуванні цього складного явища [10].

Лучків В. З. зазначає, що різноспрямована, але домінуюча емпатія постає знаковим чинником для формування в людини асертивних поведінкових стратегій. Уміння бути добрим, співчутливим і водночас сильним реалізується якраз через емпатійність. Здатність відстояти свої погляди, не поранити іншого власною агресивністю, некофліктно наполягати на своїх моральних поглядах та уподобаннях – шлях емпатійного вдосконалювання та самореалізації [11].

Лучків В. З. у ще одному зі своїх досліджень розкриває емпатію як знакову детермінанту багатовимірної асертивності на етапі студентства, вюнацькому віці. Проаналізовано широке поле доторку і співмірності емпатії та асертивності, наведено фактологічну базу співдії цих явищ та їхній дуже вагомий вплив на загальноособистісний розвиток молодшої людини на етапі студентства. Розкрито специфіку задіяння емпатійних технологій у ситуації кризової конфліктності, зокрема під час конфліктних ситуацій щодо відстоювання своїх поглядів, цінностей, налаштувань та всіх інших векторів життєдіяльності [12].

Огороднійчук З.В., Кротенко В.І. відзначають істотну роль і значення емпатії у складному і тривалому процесі якісного формуванні духовно-моральної поведінки в дітей різного віку.

Через співчуття і співпереживання діти вибудовують не лише містки для налагодження взаєморозуміння, але й засвоюють високі канони і норми моральності та інших необхідних для життя в суспільстві категорій, понять і явищ.

Бути добрим і щирим, співчутливим і налаштованим допомогти дають змогу набуті і засвоєні в дитинстві моделі емпатійності, що покращують процеси адаптованості, сприяють культурному, духовному, релігійному розвитку тощо.

Емпатія виокремлює дитину від агресивності, конфліктності та дає змогу стати гідною поваги високодуховною людиною, яку цінують і люблять у соціумі [13].

Полянська В. В. вважає, що людська емпатія виникає і проявляється як потужний механізм формування інтенсивного політичного, ідеологічного, духовного, культурологічного, етичного, естетичного та іншого екзистенційного досвіду.

Емпатійність людини відіграє істотні політико-психологічні функції під час виборів та інших вагомих для розвитку суспільства часів, подій і ситуацій.

Співчуття постраждалим, переймання проблемами хворих та інші актуальні проблеми напряму корелюють із емпатійністю, адже дають можливість їхнього позитивного й гуманного вирішення.

Політичні конфлікти, війни, агресія на міжнародному рівні в національному, релігійному або расовому вимірі свідчить про дефіцит емпатії [15].

Згідно з міркуваннями Савченко В. Г. та Гура Е.І. багатовимірна емпатія в тривалому процесі пошуків і вибору стратегій професійної адаптації набуває для студентів вітчизняних вищих навчальних закладів у сфері фізичної культури і спорту дуже вагомого значення.

Культ сили, протиборства і змагальності, культивований у спорті не повинен позбавити молоду людину емпатійності як любові й співчуття до ближнього, адже якраз у цьому і полягає культурно-гуманістична місія спорту.

Отож, уміння успішно застосовувати емпатійні механізми посилює впевненість і адаптованість у колі одногрупників, поміж членів спортивної команди, тобто сприяє соціально-перцептивній компетентності молоді людини [16].

Сичевський А. С. розкриває психологічну природу й нетипові особливості прояву афективності, зокрема емоційного компонента в емпатії підлітків.

У дисертаційній роботі висвітлено особливості прояву емпатійності у надзвичайно складному пубертатному періоді самоствердження і життєдіяльності.

Означено основні психологічні маркери, за допомогою яких відбувається реалізація емпатійності, особливо ж у ракурсі емоційного співчуття, афективної участі у вирішенні кризових проблем юної людини, що нагально потребує допомоги.

Формування статеворольових орієнтацій, активне статеве дозрівання, проблеми з пубертатним здоров'ям посилюють, на думку автора, бажання підлітків відчувати допомогу на рівні емпатійності та емоційної співучасті у вирішенні проблем [17].

Цікавий інструментарій у плані реалізації і формування особистісної емпатійності запропоновано Сухенко Я. В.. Розроблено й апробовано сучасний соціально-психологічний тренінг емпатії як важливий і дієвий варіант та спосіб для оптимізації саморегуляційної спроможності практичних психологів.

Укладено перелік інтерактивних тренінгових вправ, які сприяють підвищенню рівня та якості міжособистісного спілкування і розвитку багатовимірної емпатії.

Наголос зроблено на тих блоках вправ, які містять оптимізаційний потенціал якраз завдяки застосуванню механізму емпатії, що лише покращує стан справ. Укладені заняття дають позитивний посттренінговий ефект у плані розвитку емпатійних тенденцій, психотехнік, вправ, ігор тощо [18].

Свою версію професійно орієнтованого СПТ пропонує Юдіна О. М., висвітливши основні концептуально діяльнісні блоки тренінгу як оптимального й оптимізуючого фактора активного розвитку поглибленої емпатійності у студентів медичних університетів – фахових і гуманних майбутніх лікарів [22].

В авторефераті дисертації кандидата наук Ткачук Л.В. концентровано подає основну інформацію про досліджуваний феномен і пише про особливості професійного самовизначення та його емпатійних чинників як потужних детермінант у сучасних юнаків та юнок.

Окрім врахування концептуально-теоретичних поглядів знаних вчених у сфері емпатійності автор подає результати власного емпіричного дослідження, які лише підтверджують, що правильний професійний вибір обов'язково повинен враховувати емпатійну складову психоструктури молодшої людини, адже від цього істотно залежить подальша успішність її професіогенези й самоактуалізації [21].

Розлоге аналітичне вивчення психологічних особливостей становлення та інтенсивного розвитку механізмів емпатійності та власне емпатії в підлітково-юнацькому віці багатогранно здійснено в іншому дослідженні Ткачук Л.В.

Зазначимо, що праця зосереджена на необхідності підкреслення важливості врахування вікових закономірностей біосоціального дозрівання дітей цього віку, особливо ж у плані формування в них емпатійної налаштованості як досвіду робити добро, любити, співчувати, співпереживати тощо.

Описано випадки зниження кризово вікових наслідків підлітковості (пубертатна і соціальна криза, різноманітні комплекси тощо) та юності (криза ідентичності, максималізм тощо) завдяки використанню поліфункціональності емпатії з боку рідних людей, друзів, однолітків та професійних психологів [20].

Ткачук Л.В. в дещо іншому ракурсі в іншій публікації подає інформацію про тісний взаємозв'язок особистісної емпатійності з базовими довготривалими й короткотривалими мотивами осмисленого професійного вибору.

Спонуки й мотиви повинні бути «опредмечені» з урахуванням дії механізму емпатії, зокрема з необхідністю вибору майбутнього фаху у системі «людина-людина», «людина-техніка» та ін., тобто в усвідомленні специфіки співчутливості упродовж професійно-зорієнтованого навчання в школах, коледжах, університетах тощо [19].

Підсумовуючи масив проаналізованої інформації з проблем психологічних особливостей емпатійності та емпатії людини у вітчизняних анукових працях, можемо зазначити, що ця тема дуже актуальна, а її висвітлення відбувається в багатьох науково-психологічних працях (статтях, дисертаціях, книгах).

Основною сутнісною ознакою емпатії виступає співчуття і співпереживання, переймання проблемами й болями іншої людини, щире й гуманне ставлення до соціального довкілля.

На різних етапах онтогенезу відбувається формування емпатії людини, однак найінтенсивніше розвивається вона на підлітковому і юнацькому етапі онтогенезу.

1.2. Специфіка становлення емпатії в концептуальному доробку зарубіжних учених

Про особливості емпатії як розімкненого для наукологічного вивчення феномена йдеться у дуже багатьох зарубіжних психологічних дослідженнях, присвячених його широкому аналізу та різнобічному сциєнтичному виміру.

Як пишуть Guthridge, M., and Giumarra, M. J., емпатія як відкрите для інтерпретації науково-психологічний термін потребує виваженої класифікації. Науковці презентують дев'ять напрямків, дотримуючись яких можна стверджувати про певні параметри емпатійної психоструктури людини та її основного компонента життєіснування в соціумі індивідуальне Я.

Дослідники розводять споріднені за своїм семантичним і функціональним навантаженням подібні до емпатії явища. Різноманіття підходів, багатогранність інтерпретації породило дуже помітну плутанину в розкритті справжньої сутності емпатії людини. Тому не можна (очевидно, і не варто) відшукувати одну-єдину «офіційну» версію поняття «емпатія».

Крізь призму філософії, політології, соціології, педагогіки, антропології, психології та інших наук соціального циклу можна і потрібно розглядати суть людської емпатії як явища, яке дає змогу жити у суспільстві серед інших людей.

Тому тільки тісне поєднання різнопланових наукових підходів і трактувань дасть можливість здійснити чітке і цілісне описання найістотніших ракурсів емпатійності людини.

Згадані науковці розробили цікавий та інноваційний змістовий і діяльнісний підхід до аналітичного розгляду багатьох спільних і відмінних пояснень самої дефініції «емпатія».

Узагальнивши різні бачення, Guthridge, M., and Giummarra, M. J. констатували такі найповніші уявлення про емпатію: вона (емпатія) є - 1) своєрідним каталізатором; 2) однією з головних функцій людини; 3) вона є процесуальним явищем; 4) вона виступає певним результатом; 5) вона трактується як специфічний афективно-емоційний стан; 6) емпатію слід тлумачити як складний інтелектуальний стан і явище; 7) вона дає змогу поєднати себе і іншими людьми за багатьма параметрами, насамперед симпатії та співчуття; 8) вона стимулює гуманізм і альтруїзм. посилює просоціальну поведінку добра і любові; 9) емпатія повинна мати контекст партнерської взаємодії, адже може проявлятися в діалозі під час спілкування людей.

Також ці вчені презентують своє узагальнене уявлення-визначення феномену емпатії та емпатійності людини. Вони вважають, що це здатність, спроможність, намагання людини пережити різнопланові й інколи полярні за статусом і походженням емоційні й інтелектуальні стани (причому не стільки свої власні, як іншої людини). Однак це відчуття й почуття передбачає збереження власного Я насамперед з метою того, щоб відчути людину та допомогти їй. Якраз через симпатію проходять всі емпатійні канали спілкування [30].

Про подібне бачення проблеми емпатії людини йдеться у дослідженні De Waal, F. V., в якому проведено чітку паралель між альтруїзмом та емпатійною природою людини як дуже багатогранної та складної біосоціальної істоти.

Детально розкрито погляди багатьох концепцій та підходів до цього складного явища, зроблено наголос на альтруїстичності як базового складника під час еволюції самої людини та її емпатії зокрема. Емпатійність та альтруїстичність поведінки особистості стали можливими тільки в історично цивілізованому суспільстві, де були вже закони і моральні та етикетні норми.

Для певного альтруїстичного імпульсу повинна бути сформована система мотивів, цілісна мотивація, щоб проявити емпатійність щодо іншої людини.

Емпатія трактується як деякий ідеальний механізм, завдяки якому особистість стає схильною (та спроможною зазвичай) до вираження альтруїзму. Емпатія – це реакція гуманно орієнтованої людини на тривоги, проблеми і складнощі інших.

Емпатія як найістотніший вимір «коефіцієнту альтруїзму» є біосоціальним механізмом, що свідчить про намагання робити іншим щось позитивне, добре і потрібне [25].

Про багато різних підходів у тлумаченні феномена емпатії пишуть Kunyk, D., & Olson, J. K., які констатують, що наявність такої значної кількості теорій і підходів тільки засвідчує значущість цього терміну для психологічної науки. Загальним підходом усіх теорій та концепцій можна назвати один основний – емпатія це насамперед співчуття та співпереживання [36].

Дуже глобальний ракурс висвітлено у дослідженні Hall, J. A., and Schwartz, R., які стверджують, що основне призначення емпатії як феноменологічного утворення полягає в тому, щоб врятувати людство, його майбутнє життя на планеті.

Дослідники констатують, що подальше становлення і розвиток людини в соціумі можливе тільки за умови спільного протистояння викликам і загрозам екологічного, воєнного, ідеологічного, економічного та іншого походження.

Взаємодопомога, взаємне співчуття, спільне переживання проблем допоможуть подолати негативні тенденції в розвитку всієї людської цивілізації.

Світ повинен стати емпатійним і вижити можна буде лише спільно співчуючи та допомагаючи один одному у складних екзистенційних ситуаціях [32].

Як вважають науковці Zaki, J., & Ochsner, K., емпатію слід розглядати в контексті нейропсихологічних компонентів мислення людини. Різні сенсорні сигнали, афективні переживання постають своєрідними сигналами емпатійності та власне емпатії людини, виступають індикаторами її спроможності до добра.

Внаслідок їхньої дії появляються дуже глибокі і складні нейронні контакти, за допомогою яких і відбувається фіксування та регулювання нейронно-емпатійними механізмами особистості [42].

Крізь призму наукових поглядів Farrelly, D., & Bennett, M. висвітлено особливості співмірності таких понять, як «співчуття» і «емпатійність». Прояви емпатії людини можна зустріти навіть у віртуальних площинах взаємодії людей, зокрема і в Інтернеті.

Анонімність користувачів інтернету може активізувати емпатійність їхньої поведінки. Доволі часто емпатія проявляється на рівні пропонованої благодійності, завдяки чому люди як анонімні користувачі мимоволі стають емпатійними і проявляють гуманність та альтруїзм.

Емоційне зараження як основа емпатії проявляється в добрих справах, емпатійних і гуманістичних поглядах і вчинках, насамперед у плані допомоги постраждалим не лише співчуттям і співпереживанням, але й фінансовою допомогою тощо [31].

Дуже цікавим і соціально потрібним є міркування Hittner, E. F., and Haase, C. M., викладені у їхньому дослідженні щодо прояву емпатії в сімейному психопросторі, насамперед на рівні взаємодії сімейних пар. Точність, глибина, щирість, байдужість, холодність взаємин та емоційних реакцій у подружжя може виступати регулятором їхньої емпатійності у спілкуванні та спільній життєдіяльності – побуті, комунікації з дітьми тощо.

Констатовано, що переважання негативних емоцій та психологічних станів, домінування дразливих і тривожно-фрустраційних тенденцій у сімейному мікрокліматі можуть розбалансовувати емпатійність ставлень чоловіка до дружини та навпаки посилювати високий рівень взаємодопомагаючого емпатійно орієнтованого співчуття і співпереживання.

Емпатія може розчиняти і спрощувати силу конфліктності подружніх непорозумінь, а також нетйралізувати (разом із любов'ю, добротою) інші прояви та варіанти блокування сімейної конфліктності [33].

Досвід емпатії в щоденних життєвих ситуаціях і подіях виступає, на думку Derow, G. J., Francis, Z., & Inzlicht, M., справжнім, а не показним і вдаваним гуманістичним мірилом їхньої доброзичливості, гуманності, духовності цивізаційної культурності, тобто тих просоціальних рис і поведінкових практик,

які так необхідні сучасному досить агресивному світові. Емпатія є насамперед добром, причому розділеним з іншими людьми [28].

Як зазначають Elliott, R., Bohart, A. C., Watson, J. C., & Murphy, D., у психотерапії істотне значення належить рівневі емпатії у спеціалістів, які працюють з людьми, що прийшли за допомогою. Від справжності емпатійних налаштувань психотерапевта значною мірою залежить як міжособистісна атмосфера взаємин, так і результативність усього психотерапевтичного процесу зі зниження та нейтралізації різних психогенних проблем.

Від рівня і технік емпатії психотерапевта залежить одужання проблемного клієнта, а також його подальша налаштованість на просоціальну життєдіяльність. По суті, йдеться про емпатійну психотерапію добром, добрими справами, гуманними й соціально позитивними діями [27].

Про необхідність врахування нейропсихологічних аспектів у вивченні емпатії ведуть мову Decety J., Jackson P. L.. Науковці констатують якісну співмірність постулатів і підходів сучасної соціальної нейронауки і науково-психологічних поглядів на керовану й регульовану міжособистісну емпатійність.

Нейропсихологічна наука дуже точно і достовірно висвітлює мережі вкрай складних взаємозв'язків функціонування, фіксує місця і ситуації намагань і прагнень людини бути доброю, емпатійною, співпереживальною тощо. Вміння надавати афективно-емоційну допомогу іншим закруглюється на рівні сформованих і усталених та перевічених часом і досвідом нейрозв'язків [27].

У цій же дослідницькій праці констатовано існування взаємності між тим, як особистість сприймає свої емоції, і тим як вона може вчиняти доброзичливо й емпатійно щодо інших людей. Якраз завдяки емпатійності вдається встановити дуже тонкий взаємозв'язок між особистісною емоційністю та інтелектуально-перцептивною налаштованістю щодо інших осіб.

Справжня і виражена людська емпатія виступає симптомом прогуманної і соціально орієнтованої поведінки, натомість емоції є багатовекторними й імпульсивними та можуть інколи навіть істотно шкодити іншій особі, яка потребує емпатійної підтримки, участі й допомоги [27].

Про помітну й закономірну єдність емоційного й емпатійного світу людини пишуть також Cuff, B. M. P., Brown, S. J., Taylor, L., & Howat, D. J. Психоемоційне зараження лежить в основі емпатійного світобачення та наповнює взаємини між людьми добром і партнерством, радістю і взаємодопомогою.

Проблеми емоцій тісно корелюють з наявністю або відсутністю емпатійного ставлення до людей, адже розбалансована афективна система не може бути цілісною емоційною підтримкою та своєрідним «підживленням» емпатії щодо друзів, однолітків, старших, слабших, тобто всіх тих, хто потребує не лише емоційної допомоги й підтримки у суспільстві [24].

Досить цікавий аспект психологічного детального і тонкого вивчення емпатійності людини пропонують вище названі вчені. Група дослідників розглядає доволі інтимну специфіку поєднання сексуальності людини та рівня її емпатійності. Зазначено, що єдність у сексуальному зв'язку, тісна дружба зазвичай дуже істотно підіймають рівень емпатії кожного з учасників цієї діади.

Емпатія постає емоційним тригером у міжособистісному комунікативному просторі та відіграє дуже знакову роль у інтимно-особистісних взаєминах та посередництві між статями, гендерами, віковими параметральними відмінностями тощо.

На думку дослідників, якраз емпатія, емпатійність набувають статусу домінантної ознаки у спілкуванні, базованому на сексуальності і дружбі між людьми [24].

Згідно з поглядами більшості вчених, емпатію варто розглядати як загалом позитивний варіант поведінки для особистісного розвитку. Вона справляє сумарно позитивне враження на онто- і соціогенез людини, однак інколи цілком можливі і такі речі, які зазвичай називаються як «егоїстичні форми емпатії».

До них дослідник зараховує насамперед такі : садистська емпатія; духовне упірство/вампіризм; неадекватне виховання дітей, так званий «гвинтокрил»; так звана фільтрована емпатія, за якої проходить егоцентризм та ідентифікація з кимось третім, іншим і отому досягається не справжній, а лише вдаваний емпатійний вплив, допомога, співчуття щодо інших [12; 23; 28; 31; 39].

Не менш цікавий та важливий аспект вивчення проблеми емпатії підіймають у своєму дослідженні Barbot, V., and Kaufman, J. C.. Науковці відстежують що і наскільки ставить захоплюючу віртуальну інтернет просторову і часову гіперреальність у статус найкращої та айдоступнішої системи для розширеного й анонімного співчуття та широкого співпереживання.

Компенсація істотного браку реального співчуття у своєму повсякденному житті компенсується користувачами інтернету своєрідними «мандрами добра» у віртуальному просторі, зокрема в численних групах соцмереж та у чатах різних тематичних або випадкових сайтів і платформ.

Дослідники радять відрізнити справжню емпатію від зловмисних підробок щодо цього стану, бо анонімні користувачі й джерела досить часто користаються надмірною емпатійністю людини, щоб мати фінансову та іншу користь [23].

Усвідомлення особистістю власного Я, побудова Я-концепції, на думку Luis EO, Martínez M, Akrivou K, Scalzo G, Aoiz M and Orón Semper JV, в повній мірі не можливе без врахування такого важливого феномена як емпатія.

Тісна і закономірна взаємозв'язність цих понять і явищ зумовлена тим, що за своєю природою емпатія може бути притаманною людині на усвідомленому рівні, адже неусвідомлена емпатія це лише просте співчуття на рівні біологічності.

Тому спілкування і самоусвідомлення повинні передбачати неминучість певних елементів емпатійності, насамперед з метою налагодження комунікації із самим собою та із зовнішнім складним і конкурентним світом

Науковим студіям, на думку дослідників, слід враховувати, що емпатія має міждисциплінарне значення і потребує відповідних комплексних підходів, включно із нейропсихологією та філософією. Вона забезпечує соціальну й індивідуальну гармонізацію психоемоційних переживань і станів людини та забезпечує спільну взаємодію. співпрацю і комунікацію [38].

У детальному науково-аналітичному огляді, здійсненому Morelli, S. A., Lieberman, M. D., and Zaki, J., йдеться про значущість для людини та її щоденного соціального й особистісного життя випадків і досвіду позитивної емпатії.

Констатовано, що інтуїція та емпатія загалом можуть бути поєднуваними явищами у поведінці людини, зосередженої на наданні альтруїстичної допомоги іншим.

Позитивні афекти й емоції, отримані від здобутків та успіхів своїх рідних, друзів або й чужих людей, сприяють як підвищенню так званого «індексу емпатійності», але й сприятливо позначаються на морально-духовних параметрах і критеріях та поведінкових тактиках і стратегіях людини.

Вона дуже допомагає посиленню справжніх почуттів дружби, любові, сприяє активному культивуванню якості, щирості і глибини міжособистісних взаємин.

Сприятлива емпатія стимулює підвищення соціально схвалюваної поведінки особистості, сприяє партнерству, дружбі, любові та переживання благополуччя через альтруїстичну і гуманну допомогу іншим людям [39].

Позитивно налаштована емпатійно-симпатійна психоструктура людини буває доволі часто пов'язана з доброзичливістю, чутливістю, гуманністю, співчутливістю та складає справжній тезаурус людських чеснот і шляхетностей [14; 19 25; 28; 33 та ін.].

Природу емпатії людини слід відшукувати і знаходити не лише в процесі вивчення її емоційності, але й у когнітивних ракурсах та складових. Про це ведуть мову Keyzers Christian, and Gazzola Valeria, висвітлюючи глибинно-психологічне походження людської емпатійності та різновидової емпатії зокрема.

Дослідники констатують, що схильності людини до багатоцільової емпатії закорінені в її психофізіологічних та афективних імпульсах, які насамперед повинні бути відрегульовані завдяки інтелектуальному контролю [36].

За переконаннями Thompson, N. M., Uusberg, A., Gross, J. J., and Chakrabarti, H. M., сила емпатії щільно корелює зі здатністю та бажанням особистості до саморегуляції своєї афективності на рівні прояву базових емоцій. Насамперед від специфіки й «забарвлення» емоцій залежить і якість емпатійності.

Різномірне і різномодальне співпереживання іншим людям, на думку дослідників, проявляється своєрідним «градусом емоційності», тобто рівнем

прояву позитивних емоцій (наприклад, радість) і вміння підтримати в релаксації негативно забарвлених емоцій (наприклад, страх або сум).

Тобто якраз повномірність афективного переймання проблемами конфліктами і кризами інших людей з мікросоціуму постає мірилом того, наскільки емоційно й афективно вдалося посприяти й допомогти, поспівчувати і врятувати [41].

Ще одним дуже важливим ракурсом окресленої проблеми постає вивчення емпатійності дітей із затримкою психологічного й фізичного розвитку. На думку Jones, A. P., Harré, F. G., Gilbert, F., Burnett, S., & Viding, E., крім гуманності розгляд і вирішення таких проблем має насамперед прагматично-практичне значення з метою покращити існуючий стан справ.

Дослідники розкривають психофізіологічні основи відчуттів людини, сенсорику як таку та наголошують на особливості емпатійно-функціональної турботи у роботі щодо дефіциту емпатійності, який проявляється досить часто у хлопчиків із психопатичними нахилами і помітним розладом аутичного спектру.

Емпатійність і аутистичність співмірні поняття, адже одне потребує іншого, тому культивування в дітей з такими вадами розвитку емпатійності передбачає також і емпатійне ставлення до них, зокрема з урахуванням природи відхилення.

Професійний підхід до емпатійного ставлення щодо таких дітей - запорука їхнього успішного оздоровлення та доказ можливості добром і терплячістю надати таку вкрай важливу медико-психолого-педагогічну допомогу [35].

Окремим ракурсом досліджуваної проблеми є погляди на так звані емпатійні тенденції. Звичайно, що вони як своєрідні «благі наміри» властиві майже усім людям, проте частотність, інтенсивність, сила і якість їх дії та прояву обумовлена багатьма різномодальними і часто віддаленими детермінантами.

Емпатійні тенденції та рівень їхньої сформованості в людини залежать від рівня культури виховання у сімейному просторі взаємин, від специфіки різноманітних культурних стереотипів тощо.

Також емпатійність на рівні поведінкової тенденції залежить від безпосереднього життєвого досвіду, особливостей діяльності різних інститутів

соціалізації (сімя, садок, школа, університет тощо), а також корелює із расовою, національною, релігійною, фаховою та ін. належністю.

Причому емпатійна тенденція як безпосередня здатність і налаштованість людини може бути дуже різною, тобто або щирою, справжньою, альтруїстичною, природньою, реалістичною, або вдаваною і демонстративною, байдужою і пасивною.

Співчуття і співпереживання по-різному проявляються на рівні представленості інтенсивності емпатійних тенденцій особистості щодо реєстрації та підтримки чужих проблем.

Зазначимо, що завдяки емпатійній тенденції людина може показувати іншим (як, до речі, і самій собі) те, що вона налаштована на добро, сприяння, доброзичливість, співчутливість, співпрацю, взаємну емоційну підтримку тощо.

Емпатія виступає підтвердженням намірів людини співпереживати і співчувати іншим, розділити болісне і складне переживання з іншими людьми, тобто бути справді корисною, потрібною, альтруїстичною та власне емпатійною.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМПАТІЇ У СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ ТА СТАРШОКЛАСНИКІВ

2.1. Організація і методики проведення емпіричного дослідження

З метою забезпечення якісного перебігу експерименту нами було задіяно пакет методів дослідження, зокрема:

- аналіз та систематизація науково-психологічних теоретичних підходів;
- методи збирання, отримання й аналізу емпіричних даних, зокрема бесіда, спостереження, тестування;
- методи математично-статистичної обробки даних.

Безпосереднє наповнення методичного інструментарію було таке :

методика «Решітки когнітивної диференційованості» (Дж. Бодден).

методика „Незавершені речення” (С.Б. Борисенко) (з акцентуванням тематики емпатії та емпатійності).

З метою діагностичного встановлення рівня емпатійності підлітків і старшокласників нами було використано методику „Незавершені речення” С.Б. Борисенко.

Як відомо, ця методика дає змогу встановити різні структурні складові емпатійного процесу людини. Методика за своїм статусом у діагностичному пакеті була проєктивною.

Вона налічувала 33 незавершених речення, які є підрядною частиною запропонованого складнопідрядного речення. По суті, якраз синтаксична основа таких запропонованих речень потребує завершення. За своїм змістом самий початок кожного речення презентує певну емпатогенну ситуацію, яка доволі часто може відбуватися і зустрічатися у повсякденному нашому житті, і на яку кожна особистість відповідає та переживає дуже індивідуально, тобто кожен реагує суто специфічно по-своєму

Запропонована інструкції до цієї методики вказує, що на прочитання речення і написання його закінчення/вершення респондентові виділяється лише 20 сек., а це не дає змоги детально аналізувати і прискіпливо обдумувати запропоновані ситуації. Інструкцією передбачалося, що досліджувані в закінчених реченнях вписували і розповідали про характер власних психостанів та переживань, а також розкривали ті дії, які сприяли появі у них таких переживань.

За допомогою методики можна виявити рівні емоційної ідентифікації і особистісної рефлексії досліджуваного, визначити найбільш поширену форму його поведінки по відношенню до інших людей і загальну установку на інших людей. Це дозволить зрозуміти, чи в однаковій мірі розвинуті у обстежуваного компоненти емпатії, яку роль вони грають в організації комунікативної поведінки особистості.

Вимірювання вираженості емпатії та її компонентів здійснювалось за шкалою, що має п'ятибальну систему, від -2 до $+2$.

Балом (-2) вимірювалось вираження роздратування, незадоволення переживаннями іншої людини, агресивно-роздратоване ставлення до них, активне неприйняття чужих переживань, протиставлення ним власних почуттів і емоцій. Повна відсутність прагнення допомогти іншому, іноді грубе втручання в його дії, бажання повернути собі емоційний комфорт навіть шляхом погіршення положення іншої людини.

Балом (-1) оцінювались реакції, що характеризують повну байдужість до емоційного світу іншої людини, ігнорування її переживань, конфлікт емоцій обстежуваним або не відчувається або вирішується егоїстично – значущим для обстежуваного являлись тільки власні емоції. Могли бути спроби повернути втрачений комфорт, але при цьому досліджуваний свідомо прагнув не втручатися в переживання іншої людини.

Балом (0) оцінювалось неправильне розуміння досліджуваним ситуації, викривлення її умов, не дотримання вимог до відповідей, неясність висловлення досліджуваним свого емоційного ставлення до того, що відбувається, свідоме уникнення відповідей.

Бал (+1) ставився, якщо досліджуваний висловлював часткову тотожність переживанням партнера при яких-небудь додаткових умовах, відчував емоційний конфлікт і проявляв увагу до емоційного світу іншої людини; якщо досліджуваний демонстрував позитивне ставлення до переживань іншого, але не міг описати його емоції.

Балом (+2) відмічалась повна тотожність переживань досліджуваного переживанням іншої людини. Рішення конфлікту на користь партнера, розуміння і позитивне ставлення до його позиції. Активне прагнення допомогти людині, при цьому допомога була адекватна ситуації і емоційним переживанням іншої особи, виражала характер істинно гуманного ставлення.

За допомогою даної методики виявляються також характеристики компонентів емпатії. Методика діагностує ступінь розвинутої цього процесу у досліджуваних, типологічну своєрідність його структури. Особливість даної методики полягає в тому, що вона чутлива в певній мірі до несвідомої структури емпатійного процесу.

Рівень розвинутої емпатії виявляється за рівнем сформованості чотирьох параметрів.

Перший – розвинутість процесів особистісної рефлексії – сума балів, отриманих по завершенню речень: 1; 2; 3; 12; 19; 23; 26; 30; 32

Другий – поведінка суб'єкта, мотивована рівнем його моральної свідомості: 9; 10; 13; 18; 20; 24; 29

Третій – характер направленості на інших людей: 4; 5; 6; 14; 16; 17; 25

Четвертий – розвинутість процесів емоційної ідентифікації: 7; 8; 11; 15; 22; 27; 28; 31; 33

Встановлення специфіки мотивації професійного вибору підлітків і старшокласників відбувалася за допомогою відомої психодіагностичної методики «Решітки когнітивної диференційованості» Дж. Боддена.

Методика дозволяє виявити усвідомлену і несвідому ієрархію мотивів професійного вибору особистості, а також конфліктність її мотивації.

Методика дозволяє визначити дві ієрархічні системи цінностей респондента, що пов'язані з мотивами його професійного самовизначення. Саме вони виступають реальним регулятором поведінки людини в ситуації вибору. Ці дві системи, що визначаються прямим і непрямим шляхом, дуже часто не співпадають.

Першу систему ми отримуємо в тому вигляді, в якому її усвідомлює сам досліджуваних і репрезентує її.

Друга система дозволяє судити про те, як ієрархія цінностей досліджуваного проявляється в структурі його суб'єктивних уявлень про конкретно відомі професії. Реконструкція цієї неусвідомленої ієрархії можлива на основі “бачення” оптантом світу професій.

Для проведення дослідження за допомогою даної методики оптант заповнює спеціальний бланк. В потрібній графі над кожним стовпчиком записується по одній спеціальності (всього їх 10), які, на думку оптанта, знайомі йому краще, ніж інші. Бажано, щоб приблизно половина професій подобалася оптанту, а половина – ні. Далі оптанту пропонується 10 характеристик професій, кожна із яких має два полюси – позитивний і негативний.

Досліджуваним було запропоновано прорангувати всі 10 названих ним професій за всіма 10 заданими характеристиками.

Наступним етапом роботи є оцінка учнем позитивного полюса характеристики за ступенем значущості. Оптант повинен кількісно визначити, наскільки для нього важлива кожна із запропонованих характеристик за чотирьохбальною шкалою:

3 – це мені дуже важливо

2 – це мені важливо

1 – це для мене не дуже важливо

0 – це для мене не важливо.

Оцінка оптантом ставиться в стовпчику “ПЗ” (пряма оцінка значущості).

Далі обробка результатів здійснюється наступним чином:

1. Всі 9 характеристик порівнюються з останньою десятою характеристикою (10 – мені ця професія дуже подобається).

Порівняння рядів здійснюється з допомогою коефіцієнта рангової кореляції Спірмена. Для цього використовується формула:

$$= 1 - \frac{6\sum d^2}{N(N^2 - 1)},$$

де r - коефіцієнт кореляції;

$\sum d^2$ - сума квадратів різниці рангів;

N - кількість професій, яка в нашому випадку дорівнює 10, в зв'язку з чим формула має вигляд

$$= 1 - 0.006 \sum d^2$$

Чим тісніший зв'язок однієї із дев'яти конкретних характеристик з десятою, тим вища його суб'єктивна значущість, тим сильніший відповідний мотив вибору професії. Для такої непрямой оцінки значущості ("НЗ") слід користуватися шкалою:

	НЗ	$\square d^2$	P
3	Дуже значуща характеристика	0 – 41	1 – 0,76
2	Значуща характеристика	42 – 83	0,75 – 0,51
1	Не дуже значуща характеристика	84 – 125	0,50 – 0,23
0	Не значуща характеристика	125	0,25

2. Для кожної характеристики визначаємо різницю між ПЗ і НЗ ,

якщо (ПЗ – НЗ), то можна вважати даний мотив конфліктним, неузгодженим.

3. Визначення ОМ

ОМ – це узагальнений показник узгодженості мотивації професійного вибору, який визначається за формулою:

$$ОМ = \sum (ПЗ - НЗ)^2,$$

де НЗ – непряма оцінка значущості;

ПЗ – пряма оцінка значущості;

дає можливість узагальнити порівняння двох систем показників (пряму і непряму) і дозволяє визначити рівень неусвідомленості уявлень оптанта про те, що дійсно важливо для нього в плані професійних перспектив. Чим вищий

показник ОМ, тим менш усвідомлені школярем значущі для нього його особисті мотиви і цінності у виборі професії.

4. Визначення D – показника диференційованості професійних уявлень. Всі рядочки оцінок професій за їх характеристиками порівнюються між собою попарно: перша з другою, з третьою, з десятою; друга – з третьою, з четвертою, з десятою. Загальне число парних порівнянь складає 45. Кожне перше порівняння здійснюється наступним чином: за кожний випадок, коли професія оцінюється за двома характеристиками однією і тією ж оцінкою, нараховується 1 бал (максимальне число – 450). Чим вище цей показник, тим менш складно, диференційовано, тим більш цілісно-емоційно сприймає учень конкретні спеціальності.

При $D \geq 163$ – тенденція виражена достатньо сильно.

При $D \leq 125$ свідчить про аналітичність, деталізованість професійних уявлень (в багатьох професіях їх приваблюють певні мотиви, а інші здаються навпаки, несприятливими). Їм може бути важко зробити кінцевий висновок , позбутися сумнівів в ситуаціях професійного самовизначення.

Статистична обробка отриманих результатів відбувалася за допомогою сучасних методів математичної обробки даних. Значущі відмінності обраховувалися нами за допомогою t – критерію Стьюдента.

Емпіричне дослідження проводилось безпосередньо на базі освітнього закладу. Гетерогенна вибірка дослідження складалася зі старшокласників Луцького ліцею № 9 Луцької міської ради ($n=86$ осіб).

2.2. Аналіз отриманих емпіричних показників : кількісна обробка та якісна інтерпретація

Основним підходом у проведенні емпіричного дослідження було встановлення на достовірному рівні валідних і надійних результатів щодо тих типових психологічних особливостей, які впливають на рівень і якість мотивації професійного вибору у підлітків і старшокласників. Одним із ключових підходів

була констатація того, як це відбувається в залежності від рівня їхньої емпатійності.

Пропонуємо результати виділення груп високоемпатійних, середньоемпатійних, і низькоемпатійних респондентів, які були отримані внаслідок кількісної обробки даних за методикою “Незавершені речення”. (див. рис.2.1.)

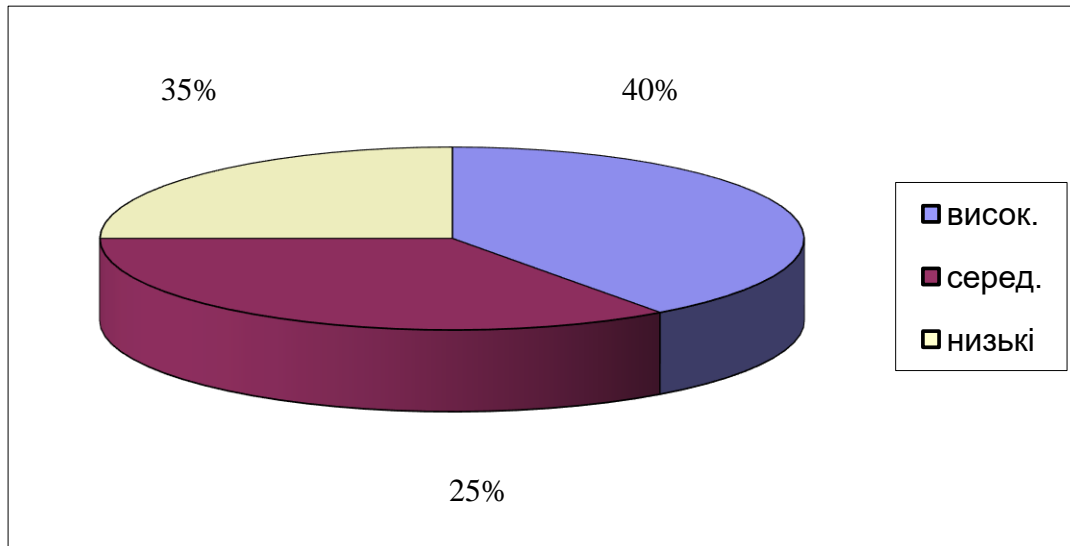

Рис. 2.1. Процентний розподіл показників вираження емпатії у старшокласників

Наступне аналітичне вивчення відбувалося завдяки порівнянню мотивації професійного вибору підлітків і старшокласників з високими і низькими рівнями показників емпатійності. З метою забезпечення принципу зручності групу досліджуваних з високими показниками емпатії ми назвемо групою 1, а з низькими показниками назвемо групою 2.

Нижче пропонуємо розгляд ієрархії усвідомленої мотивації професійного вибору респондентів вибірки з високими показниками емпатії (групи 1).

Отож пропонуємо аналітичний розгляд рейтингу особистісної усвідомленої значущості певних параметрів і характеристик різних професій, який подано нами у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Рейтинг усвідомленої значущості характеристик професій групи 1.

№	Характеристики	сер.пок.	ранг
1	Професія пов'язана з роботою цікавою за змістом	2,643	2
2	Представники даної професії стають відомими людьми	0,571	9
3	Професія дає можливість спілкуватися з іншими людьми	2	5,5
4	Професія дає можливість багато заробляти	2	5,5
5	Професія дає широкий простір для розвитку творчих здібностей	2,071	4
6	Професія дає можливість пізнати щось нове	2,357	3
7	Професія дає можливість бути корисним іншим людям	2,717	1
8	Людина даної професії може самостійно планувати свою роботу	1,214	7
9	Професія дає можливість бути зрозумілим іншим	1,071	8

Зауважуємо, що найвищий емпірично констатований показник усвідомленої значущості є у такої параметральної характеристики як “Професія дає можливість бути корисним іншим людям”, а також у таких змістових параметральних характеристиках, як “Професія пов'язана з роботою, цікавою за змістом”, “Професія дає можливість пізнати щось нове”, “Професія дає широкий простір для розвитку творчих здібностей”.

Водночас зауважуємо, що найнижчий емпірично встановлений показник усвідомленої значущості належить такій параметральній характеристиці як “Представники даної професії стають відомими людьми”, а також у таких параметральних характеристик як “Професія дає можливість бути зрозумілим іншим”, „Можливість самостійно планувати свою роботу”.

Виокремимо параметральні характеристики тих професій, які найчастіше і найрідше позначаються підлітками і юнаками групи І як такі, що дуже значущі.

Емпірично достовірним показником усвідомлення значущого вибору вважається оцінка “3” в колонці ПЗ.

Отримані показники презентовані в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Рейтинг частоти усвідомлено значущого вибору характеристик професій старшокласниками з групи І.

№	Характеристики	Показник % усвідомленої знач.	Ранг
1	Професія пов'язана з роботою цікавою за змістом	75,06	2
2	Представники даної професії стають відомими людьми	0	7,5
3	Професія дає можливість спілкуватися з іншими людьми	0	7,5
4	Професія дає можливість багато заробляти	16,68	5
5	Професія дає широкий простір для розвитку творчих здібностей	25,02	4
6	Професія дає можливість пізнати щось нове	50	3
7	Професія дає можливість бути корисним іншим людям	83,40	1
8	Людина даної професії може самостійно планувати свою роботу	0	7,5
9	Професія дає можливість бути зрозумілим іншим	0	7,5

За нашими даними, 83,4% учнів 1 групи вважають найбільш значущою якістю «Професія дає можливість бути корисним іншим».

На другому місці за сприйнятою важливістю типово «професія пов'язана з цікавою за змістом роботою».

На третьому місці за сприйнятою важливістю «професія дає можливість навчитися новому» (у 50% учнів 1 групи).

Були такі характеристики, як «Представники цієї професії стають відомими людьми», «Професія дає можливість спілкуватися з іншими людьми», «Люди цієї професії можуть самостійно планувати свою роботу», «Професія дає можливість

бути зрозумілими». Представники цієї групи не вибирали його як особливо значуще.

Так, в уявленні високоемпатійних старшокласників найважливішими мотивами вибору професії є наступні мотиви: бути корисним іншим, інтерес до змісту професії, можливість нового навчання. і реалізуватися у творчості.

На думку представників даної вибіркової групи, цими мотивами вони керуються при виборі професії.

Далі ми досліджуємо сприйняту важливість характеристик професій старшокласників із вадами зору та низьким рівнем емпатії. Ми традиційно називаємо цих представників вибірковою групою 2.

Рейтинг усвідомленої значущості характеристик професій групи 2 представлено у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Рейтинг усвідомленої значущості характеристик професій групи 2

№	Характеристики	Середній показник	Ранг
1	Професія пов'язана з роботою цікавою за змістом	2,897	1
2	Представники даної професії стають відомими людьми	1,931	6
3	Професія дає можливість спілкуватися з іншими людьми	2,483	2
4	Професія дає можливість багато заробляти	2,31	4
5	Професія дає широкий простір для розвитку творчих здібностей	1,759	7
6	Професія дає можливість пізнати щось нове	2,138	5
7	Професія дає можливість бути корисним іншим людям	2,379	3
8	Людина даної професії може самостійно планувати свою роботу	0,69	9
9	Професія дає можливість бути зрозумілим іншим	1,241	8

Так, для представників 2 групи найважливішими характеристиками є: «професія за змістом пов'язана з цікавою роботою», «Професія дає можливість спілкуватися з іншими», «Професія дає можливість бути корисним іншим», «Професія дає можливість багато заробити», «Професія дає можливість навчитися чомусь новому».

Характеристики професій неістотні: «Людина цієї професії може самостійно планувати свою роботу», «Професія дає можливість бути зрозумілим іншим».

Як значущі виділяємо характеристики професій, які найчастіше та найменш часто обирають підлітки і старшокласники 2 групи.

Ці дані презентовані в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Рейтинг частоти усвідомлено значущого вибору характеристик професій групи 2

№	Характеристики	Показник у знач.	ранг
1	Професія пов'язана з роботою цікавою за змістом	85,68	1
2	Представники даної професії стають відомими людьми	28,56	6
3	Професія дає можливість спілкуватися з іншими людьми	61,88	3
4	Професія дає можливість багато заробляти	61,88	3
5	Професія дає широкий простір для розвитку творчих здібностей	14,28	7
6	Професія дає можливість пізнати щось нове	42,84	5
7	Професія дає можливість бути корисним іншим людям	61,88	3
8	Людина даної професії може самостійно планувати свою роботу	0	8,5
9	Професія дає можливість бути зрозумілим іншим	0	8,5

85,68% респондентів 2 групи найбільш значущою характеристикою вважають «професію, пов'язану з цікавою роботою».

На другому місці за оцінкою важливості (по 61,88%) такі характеристики: «Професія дає можливість спілкуватися з іншими», «Професія дає можливість багато заробляти», «Професія дає можливість бути корисним іншим».

Такі характеристики, як «Людина цієї професії може самостійно планувати свою роботу», «Професія дає можливість бути зрозумілим іншим», не були виділені як особливо важливі

Так, в уяві низькоемпатійних підлітків і старшокласників найважливішими мотивами вибору професії є такі мотиви, як цікавість до змісту праці

представників цієї професії, можливість спілкування, прагнення до корисність. інші можливість багато заробити.

Таким чином, знання мотивації вибору професії для 1 і 2 груп різні:

1) респонденти групи 2 вважають мотив прославлення більш важливим, ніж група 1 ($t = 7,713$, $p = 0,001$)

2) опитані 2 групи вважають мотив можливості спілкування з іншими більш важливим, ніж студенти 1 групи ($t=2,832$, $p=0,01$)

3) група 1 вважає вміння самостійно планувати роботу більш важливим, ніж група 2 ($t = 3,721$ для $p = 0,01$).

Наступним кроком нашого аналізу буде порівняння справжньої мотивації професійного вибору високоемпатійних і низькоемпатійних підлітків і старшокласників.

Зазначимо, що за методикою можна реконструювати ієрархію мотивацій професійного вибору, яка не завжди реалізується в істинному вигляді. Тому ми називаємо це неусвідомленою мотивацією професійного самовизначення.

Показники неусвідомленої важливості вибору професії групи емпатійних учнів можна знайти в табл. 2.5.

Таблиця 2.5.

Рейтинг неусвідомленої значущості характеристик професій групи 1

№	Характеристики	сер. показник	ранг
1	Професія пов'язана з роботою цікавою за змістом	2,786	1
2	Представники даної професії стають відомими людьми	2,071	5
3	Професія дає можливість спілкуватися з іншими людьми	2,286	4
4	Професія дає можливість багато заробляти	2,357	2,5
5	Професія дає широкий простір для розвитку творчих здібностей	2,071	6
6	Професія дає можливість пізнати щось нове	2	7
7	Професія дає можливість бути корисним іншим людям	2,357	2,5
8	Людина даної професії може самостійно планувати свою роботу	1,929	8,5
9	Професія дає можливість бути зрозумілим іншим	1,929	8,5

Неусвідомлено, що для респондентів 1 групи найважливішими є такі характеристики професій: «Професія пов'язана з цікавою за змістом роботою», «Професія дає можливість багато заробляти», «Професія дає можливість бути корисним іншим».

Показники найменшої невизнаної важливості – «Людина цієї професії може самостійно планувати свою роботу», «Професія дає можливість бути зрозумілою іншим».

Як значущі виділимо характеристики професій, які найчастіше та рідше неусвідомлено обирають учні 1 групи.

Оцінка «3» у колонці НС вважалася індикатором неусвідомленого значущого вибору.

Ці дані наведені представлені в табл.2.6.

Таблиця 2.6.

Рейтинг частоти неусвідомлено значущого вибору характеристик професій групи 1

№	Характеристики	Показник у % усвідомленої знач.	Ранг
1	Професія пов'язана з роботою цікавою за змістом	75,06	1
2	Представники даної професії стають відомими людьми	41,7	4
3	Професія дає можливість спілкуватися з іншими людьми	41,7	4
4	Професія дає можливість багато заробляти	41,7	4
5	Професія дає широкий простір для розвитку творчих здібностей	33,36	6
6	Професія дає можливість пізнати щось нове	16,68	7
7	Професія дає можливість бути корисним іншим людям	70,89	2
8	Людина даної професії може самостійно планувати свою роботу	4,17	8
9	Професія дає можливість бути зрозумілим іншим	0	9

Згідно з отриманими нами емпіричними даними, для 75,06% учнів 1 групи дійсно значущою є характеристика «Професія пов'язана з роботою, цікава за змістом».

На другому місці (70,89%) «Професія дає можливість бути корисним іншим». Характеристики «Представники цієї професії стають відомими людьми», «Професія дає можливість спілкуватися з іншими», «Професія дає можливість багато заробляти» - 41,7% серед емпатійних старшокласників.

Такі характеристики, як «професія дає можливість бути зрозумілим іншим», «Людина цієї професії може самостійно планувати свою роботу» навряд чи вважаються важливими для підлітків і старшокласників.

Розглянемо ієрархію мотивації вибору професії учнями загальноосвітньої школи з низьким рівнем емпатії (2 група).

У таблиці 2.7. наведено показники неусвідомленої важливості вибору професії для неемпатичної групи досліджуваних.

Таблиця 2.7.

Рейтинг неусвідомленої значущості характеристик професій групи 2

№	Характеристики	сер.покаранг з.	
1	Професія пов'язана з роботою цікавою за змістом	2,552	1,5
2	Представники даної професії стають відомими людьми	2,552	1,5
3	Професія дає можливість спілкуватися з іншими людьми	1,862	5
4	Професія дає можливість багато заробляти	2,069	3
5	Професія дає широкий простір для розвитку творчих здібностей	1,966	4
6	Професія дає можливість пізнати щось нове	1,621	7
7	Професія дає можливість бути корисним іншим людям	1,276	9
8	Людина даної професії може самостійно планувати свою роботу	1,724	6
9	Професія дає можливість бути зрозумілим іншим	1,345	8

У групі неемпатійних підлітків і старшокласників найвищі показники неусвідомленої значущості мають характеристики «Професія, пов'язана з роботою, цікава за змістом» і «Представники цієї професії стануть відомими».

На другому місці за нереалізованою важливістю – характеристика «Професія дає можливість багато заробляти».

Найнижчі показники за характеристиками «Професія дає можливість бути корисним іншим», «Професія дає можливість бути зрозумілим іншим».

Виділимо характеристики професій, які представники 2-ї групи несвідомо найчастіше і рідше обирають як значущі, і подамо їх у зведеній таблиці 2.8.

Таблиця 2.8.

Рейтинг частоти неусвідомлено значущого вибору характеристик професій групи 2

№	Характеристики	Показник у неусвідомлені знач.	Ранг
1	Професія пов'язана з роботою цікавою за змістом	76,16	2
2	Представники даної професії стають відомими людьми	80,92	1
3	Професія дає можливість спілкуватися з іншими людьми	28,56	6
4	Професія дає можливість багато заробляти	71,40	3
5	Професія дає широкий простір для розвитку творчих здібностей	33,32	5
6	Професія дає можливість пізнати щось нове	38,08	4
7	Професія дає можливість бути корисним іншим людям	14,28	7
8	Людина даної професії може самостійно планувати свою роботу	0	8,5
9	Професія дає можливість бути зрозумілим іншим	0	8,5

Отож за отриманими емпіричними показниками для 80,92% підлітків і старшокласників 2 групи найважливішою є характеристика «Представники цієї професії стають відомими» (у 2 групі цей показник вищий, ніж у 1 групі), а також характеристика «Професія пов'язана з цікавою роботою (76,16%), а на третьому місці характеристика «Професія дає можливість багато заробляти» (71,40%).

«Професія дає можливість самостійно планувати свою роботу» і «професія дає можливість бути зрозумілим іншими» не були обрані як особливо важливі характеристики. 14,28% респондентів 2 групи особливо важливою виділили характеристику «Професія дає можливість бути корисним іншим».

Таким чином, у емпатійних підлітків і старшокласників мотив корисності для інших значно більший, тоді як у неемпатійних учнів неусвідомлена важливість цього мотиву різко знижується ($t = 3,652$ для $p = 0,001$)).

Мотив стати відомою людиною більш виражений у низькоемпатійних підлітків і старшокласників, ніж у емпатійних ($t = 2,548$ для $p = 0,05$).

Здатність спілкуватися з іншими як реальний мотив вибору більш помітна в групі емпатійних досліджуваних ($t = 2,224$, $p = 0,05$).

У групі емпатичних досліджуваних підлітків і юнаків мотив бути зрозумілим іншими виражений сильніше, ніж у неемпатичних учнів ($t = 2,684$ при $p = 0,05$).

ВИСНОВКИ

Отримані внаслідок теоретико-емпіричного дослідження результати дали нам підстави зробити такі основні висновки :

1. Емпатія вивчається широким колом різних психологічних теорій, концепцій, напрямків, шкіл. та виступає одним із найскладніших психологічних утворень у структурі людини як біосоціальної істоти. Емпатії властиві такі синоніми як співчуття, співучасть, співпереживання, співрозуміння, спроможність стати на місце іншої особи та ціла низка інших співмірних понять.

Емпатією позначають насамперед різнобічне й цілісне співчуття і співпереживання, переймання проблемами іншої людини з метою альтруїстичної допомоги.

Емпатія зараховується до афективного балансу людини як одне із найважливіших та найпотужніших переживань, вона робить світ її спілкування партнерським і комунікативно відкритим, а емпатійність особистості корелює з її вираженою перцептивною пластичністю, сприйманням і розумінням людини людиною, гуманними взаємовідносинами.

Вважаємо, що емпатія відіграє дуже важливу роль у складному процесі багатовекторної соціальної адаптації сучасної людини. Вміти пристосуватися в партнерському і гармонійному середовищі значно легше й результативніше за умови залучення власної емпатійності, адже різні механізми соціальної перцепції налагоджують цей процес. Безперечно, одним із найчастіше застосованих механізмів постає емпатія – механізм добра. співчутливості та співпереживання.

Домінуюча емпатія постає знаковим чинником для формування в людини асертивних поведінкових стратегій, а вміння бути добрим, співчутливим і водночас сильним реалізується якраз через емпатійність.

Емпатія виокремлює дитину від агресивності. конфліктності та дає змогу стати гідною поваги високодуховною людиною, яку цінують і люблять у соціумі. Бути добрим і щирим, співчутливим і налаштованим допомогти дають змогу

набуті і засвоєні в дитинстві моделі емпатійності, що покращують процеси адаптованості, сприяють культурному, духовному, релігійному розвитку тощо.

2. У концептуальному доробку зарубіжних учених специфіка становлення емпатії розкрита детально і різнобічно.

Зокрема вважається, що емпатія виступає: 1) своєрідним каталізатором; 2) однією з головних функцій людини; 3) вона є процесуальним явищем; 4) вона виступає певним результатом; 5) вона трактується як специфічний афективно-емоційний стан; 6) емпатію слід тлумачити як складний інтелектуальний стан і явище; 7) вона дає змогу поєднати себе і іншими людьми за багатьма параметрами, насамперед симпатії та співчуття; 8) вона стимулює гуманізм і альтруїзм. посилює просоціальну поведінку добра і любові; 9) емпатія повинна мати контекст партнерської взаємодії, адже може проявлятися в діалозі під час спілкування людей.

Дослідники стверджують про помітну й закономірну єдність емоційного й емпатійного світу людини, тому насамперед психоемоційне зараження лежить в основі емпатійного світобачення та наповнює взаємини між людьми добром і партнерством, радістю і взаємодопомогою.

Констатовано, що інтуїція та емпатія загалом можуть бути поєднуваними явищами у поведінці людини, зосередженої на наданні альтруїстичної допомоги іншим.

Позитивні афекти й емоції, отримані від здобутків та успіхів своїх рідних, друзів або й чужих людей, сприяють як підвищенню так званого «індексу емпатійності», але й сприятливо позначаються на морально-духовних параметрах і критеріях та поведінкових тактиках і стратегіях людини. Вона дуже допомагає посиленню справжніх почуттів дружби, любові, сприяє активному культивуванню якості, щирості і глибини міжособистісних взаємин. Сприятлива емпатія стимулює підвищення соціально схвалюваної поведінки особистості, сприяє партнерству, дружбі, любові та переживання благополуччя через альтруїстичну і гуманну допомогу іншим людям.

Загалом, дослідники констатують, що подальше становлення і розвиток людини в соціумі можливе тільки за умови спільного протистояння викликам і загрозам екологічного, воєнного, ідеологічного, економічного та іншого походження. Взаємодопомога, взаємне співчуття, спільне переживання проблем допоможуть подолати негативні тенденції в розвитку всієї людської цивілізації.

3. Здійснений нами детальний аналіз отриманих емпіричних показників, їхня кількісна обробка та якісна інтерпретація дали підстави узагальнити таке.

Сумарно 83,4% учнів 1 групи вважають найбільш значущою якістю «Професія дає можливість бути корисним іншим». На другому місці за сприйнятою важливістю типово «професія пов'язана з цікавою за змістом роботою». На третьому місці за сприйнятою важливістю «професія дає можливість навчитися новому» (у 50% учнів 1 групи).

В уявленні високоемпатійних старшокласників найважливішими мотивами вибору професії є наступні мотиви: бути корисним іншим, інтерес до змісту професії, можливість нового навчання, і реалізуватися у творчості. На думку представників даної вибіркової групи, цими мотивами вони керуються при виборі професії.

Для представників 2 групи найважливішими характеристиками є: «професія за змістом пов'язана з цікавою роботою», «Професія дає можливість спілкуватися з іншими», «Професія дає можливість бути корисним іншим», «Професія дає можливість багато заробити», «Професія дає можливість навчитися чомусь новому».

85,68% респондентів 2 групи найбільш значущою характеристикою вважають «професію, пов'язану з цікавою роботою». На другому місці за оцінкою важливості (по 61,88%) такі характеристики: «Професія дає можливість спілкуватися з іншими», «Професія дає можливість багато заробляти», «Професія дає можливість можливість бути корисним іншим».

Такі характеристики, як «Людина цієї професії може самостійно планувати свою роботу», «Професія дає можливість бути зрозумілим іншим», не були виділені як особливо важливі.

Отож за отриманими емпіричними показниками для 80,92% і старшокласників 2 групи найважливішою є характеристика «Представники цієї професії стають відомими» (у 2 групі цей показник вищий, ніж у 1 групі), а також характеристика «Професія пов'язана з цікавою роботою (76,16%), а на третьому місці характеристика «Професія дає можливість багато заробляти» (71,40%). «Професія дає можливість самостійно планувати свою роботу» і «професія дає можливість бути зрозумілим іншими» не були обрані як особливо важливі характеристики. 14,28% респондентів 2 групи особливо важливою виділили характеристику «Професія дає можливість бути корисним іншим».

Перспективи подальших досліджень полягають у тому, щоб розвести окремо емпіричне вивчення проблеми емпатії у підлітків та окремо в юнаків (старшокласників), а також розробити тренінгову програму, яка дасть змогу оптимізувати розвиток емпатії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алпатова О.В. Психологічний аналіз регулятивної функції емпатії педагога у процесі керування учінням молодших школярів : *Автореферат дисертації кандидата наук*, Київ, 2002. 24 с.
2. Василюшина Т.В. Емпатійні здібності вчителів : психологічний аспект. *Практична психологія та соціальна робота*. 1999. №4. 37-39.
3. Журавльова Л. П. Діагностика емпатії та її форм у підлітковому та юнацькому віці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*: Київ, 2010.31(55).154–161.
4. Журавльова Л.П. Емпатійні ставлення та їх класифікація. *Соціальна психологія*. 2008. 5(31). 39-46.
5. Журавльова Л.П. Психологія емпатії: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 328
6. Журавльова Л. П., Лучків В.З. Дослідження асертивних стратегій поведінки в умовах рекреації. *Наука і освіта*. № 9. 2016. 59 – 63
7. Коган І.М. Емпатія і особливості її розвитку у дітей молодшого шкільного віку : *автореферат канд. дис.з психол.* Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2005. 18 с.
8. Максимець С.М. Вплив емпатійності на соціальну адаптацію майбутніх вчителів : *автореф. канд. психол. наук*. Одеса, 2000. 18 с.
9. Кротенко В.І. Розвиток емпатії в дітей підліткового віку – складової риси гуманістичного розвитку суспільства. *Психологія. Збірник наукових праць. Випуск 2 (9). Частина II. (НПУ імені М.П.Драгоманова)*. Київ, 2000. 55-58.
10. Кротенко В.І. Проблема емпатії в психологічній літературі. *Психологія. Збірник наукових праць. Випуск 12. (НПУ імені М.П.Драгоманова)*. Київ, 2001. 89-96.

11. Лучків В. З. Емпатія як чинник асертивних поведінкових стратегій. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, IV(43), 88, 2016. 72–76.
12. Лучків В. З. Емпатія як чинник асертивності в юнацькому віці. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки*. 2016. 3. 203-210.
13. Огороднійчук З.В., Кротенко В.І. Роль емпатії у формуванні моральної поведінки дітей. *Вісник Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти, № 4. Матеріали науково-практичної конференції “Психолого-педагогічні проблеми адаптації населення, що постраждало від Чорнобильської катастрофи”*. Тернопіль, 1998. 26-29.
14. Полянська В. В. Емпатія як механізм формування політико-естетичного досвіду : політико-психологічні функції. *Наукові записки*. 4.1–11
15. Рябовол Т. А. Роль емпатії процесі соціальної адаптації людини. *Наукові записки Інституту психології Ім. Г.С. Костюка АПН України За ред..академіка С. Д. Максименка*. Київ: Нора-прінт, 2004. 24. 384 с.
16. Савченко В. Г., Гура Е.І. Емпатія в процесі професійної адаптації студентів вищих навчальних закладів фізичної культури і спорту. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2013. 1. 87–90
17. Сичевський А. С. Психологічні особливості емоційного компонента емпатії у пубертатному періоді: дис... канд. психол. наук: Київ, 2004.237 с.
18. Сухенко Я. В. Тренінг емпатії як спосіб саморегуляції практичного психолога. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія « Психологія»*. 2011. 985 .48. 155–159.
19. Ткачук Л.В. Особливості розвитку емпатії в підлітково-юнацькому віці. *Практична психологія і соціальна робота*. 1998. №4. 23-28.
20. Ткачук Л.В. Взаємозв'язок емпатійності з мотивами професійного вибору. *Наука і освіта*. 2001. №1. 81-83.

21. Ткачук Л.В. Професійне самовизначення та його емпатійні детермінанти у сучасного юнацтва. *Автореферат дисертації кандидата наук*. Харків, 2003. 24 с.
22. Юдіна О. М. Тренінг як фактор розвитку емпатійності майбутніх лікарів. *Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти: Матеріали других Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань*. 2004. 549–557.
23. Barbot, B., and Kaufman, J. C. (2020). What makes immersive virtual reality the ultimate empathy machine? Discerning the underlying mechanisms of change. *Comput. Hum. Behav.* 111:106431. doi: [10.1016/j.chb.2020.106431](https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106431)
24. Cuff, B. M. P., Brown, S. J., Taylor, L., & Howat, D. J. (2016). Empathy: A review of the concept. *Emotion Review*, 8(2), 144–153. <https://doi.org/10.1177/1754073914558466>
25. De Waal, F. B. (2008). Putting the altruism back into altruism: the evolution of empathy. *Annu. Rev. Psychol.* 59, 279–300. doi: [10.1146/annurev.psych.59.103006.093625](https://doi.org/10.1146/annurev.psych.59.103006.093625)
26. Decety J., Jackson P. L. (2006). A Social-Neuroscience Perspective on Empathy. *Current Directions in Psychological Science*, 15(2), 54-58.
27. Depow, G. J., Francis, Z., & Inzlicht, M. (2021). The experience of empathy in everyday life. *Psychological Science*, 32(8), 1198-1213. <https://doi.org/10.1177/0956797621995202>
28. Elliott R, Bohart AC, Watson JC, Greenberg LS. Empathy. *Psychotherapy (Chic)*. 2011 Mar;48(1):43-9. doi: [10.1037/a0022187](https://doi.org/10.1037/a0022187). PMID: 21401273.
29. Elliott, R., Bohart, A. C., Watson, J. C., & Murphy, D. (2018). Therapist empathy and client outcome: An updated meta-analysis. *Psychotherapy*, 55(4), 399-410. <https://doi.org/10.1037/pst0000175>
30. Empathy: a review of the concept. Benjamin. *Department of Psychology and Behavioural Sciences*. 11–17.
31. Guthridge, M., and Giummarra, M. J. (2021). The taxonomy of empathy: a meta-definition and the nine dimensions of the empathic system. *J. Humanist.*

- Psychol.* 00221678211018015:002216782110180. doi: 10.1177/00221678211018015
32. Farrelly, D., & Bennett, M. (2018). Empathy leads to increased online charitable behaviour when time is the currency. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 28(1), 42–46. <https://doi.org/10.1002/casp.2339>
33. Hall, J. A., and Schwartz, R. (2019). Empathy present and future. *J. Soc. Psychol.* 159, 225–243. doi: 10.1080/00224545.2018.1477442
34. Hittner, E. F., and Haase, C. M. (2021). Empathy in context: Socioeconomic status as a moderator of the link between empathic accuracy and well-being in married couples. *J. Soc. Pers. Relat.* 38, 1633–1654. doi: 10.1177/0265407521990750
35. Jones, A. P., Happé, F. G., Gilbert, F., Burnett, S., & Viding, E. (2010). Feeling, caring, knowing: different types of empathy deficit in boys with psychopathic tendencies and autism spectrum disorder. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 51, 1188–1197. doi:10.1111/j.1469-7610.2010.02280.x
36. Keysers Christian, and Gazzola Valeria. (2014). Dissociating the Ability and Propensity for Empathy. *Trends in Cognitive Sciences* 18 (4): 163–166.
37. Kynyk, D., & Olson, J. K. (2001). Clarification of conceptualizations of empathy. *Journal of Advanced Nursing*, 35(3), 317–325. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.2001.01848.x>
38. Luis EO, Martínez M, Akriovou K, Scalzo G, Aoiz M and Orón Semper JV (2023) The role of empathy in shared intentionality: Contributions from Inter-Processual Self theory. *Front. Psychol.* 14:1079950. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1079950
39. Morelli, S. A., Lieberman, M. D., and Zaki, J. (2015). The emerging study of positive empathy. *Soc. Personal. Psychol. Compass* 9, 57–68. doi: 10.1111/spc3.12157
40. Papp L. M., Kouros C. D., Cummings E. M. (2010). Emotions in marital conflict interactions: Empathic accuracy, assumed similarity, and the moderating

context of depressive symptoms. *Journal of Social and Personal Relationships*, 27(3), 367–387. <https://doi.org/10.1177/0265407509348810>

41. Thompson, N. M., Uusberg, A., Gross, J. J., and Chakrabarti, B. (2019). Empathy and emotion regulation: An integrative account. *Prog. Brain Res.* 247, 273–304. doi: 10.1016/bs.pbr.2019.03.024

42. Zaki, J., & Ochsner, K. (2012). The neuroscience of empathy: Progress, pitfalls and promise. *Nature Neuroscience*, 15, 675–680.